

**ბათუმის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი**

საქართველოს ისტორიის კათედრა

აბელ სურგულაძე

**ღაზი ოსმან ჟაჟა
თავდბირიძე**

**ბათუმი
1995**

რედაქტორი
კახაბერ სურგულაძე

შენი რაა რომ ამშვენებ,
შენს დამღუპველ ოსმალეთსა.

ილია

მკითხველო, ალბათ, გახსოვს ჩვენი დიდი მოძღვარის ეს სიტყვები უკვდავი ლექსიდან „იანიჩარი“. იგი არა მარტო გოდებაა საქართველოს დაკარგულ შვილებზე, არამედ მწარე სინანულიც მათ მიერ სხვისთვის, მით უმეტეს დამპყრობელისათვის, გაწეული სამსახურის გამო. მართლაც, უსიხარულო და მძიმე ხვედრი არგუნა საქართველოს გვიანფოდალური ხანის ბედუკუდმართობამ. სხვადასხვა მიზეზით მშობლიური კერიდან აყრილი და უცხოეთში მოხვედრილი ჩვენი თანამემამულეები სხვა ხალხის სამსახურში იქნევდნენ მახვილს (ლევან სანიკიძის სიტყვით ჭედდნენ „უცხო თესლთა“ ისტორიას) და ძალზე ნაკლებად რგებდნენ თავიანთ გაუბედურებულ სამშობლოს. ოსმალეთის (იანიჩრები), ირანის (შაჰსევენები), ეგვიპტისა თუ ერაყის (მამლუქები) და

სხვა ქვეყნის პოლიტიკურ ასპარეზზე აღზევებულ არა ერთ ქართველს სხვისი საქმისათვის დაუღვრია სისხლი, სხვისი დიდებისათვის შეუწირავს თავი. მათ შორისაა ოსმალეთის დიდმოხელე ღაზი ოსმან ნური ფაშა თავდგირიძეც.

ქართველი მკითხველისათვის, საერთოდ, უცნობი არაა ოსმან თავდგირიძის სახელი. ქართულ ენციკლოპედიაში (ტ.4) მასზე დაბეჭდილია აწ გარდაცვლილი პროფ. ქველი ჩხატარაიშვილის რამდენიმე სტრიქონიანი ბიოგრაფიული ცნობა. შემდეგ კი ჟურნალისტმა ნ. გათენაძემ ქედის რაიონული გაზეთის „კოლმეურნის“ ფურცლებზე (№153, 22.12.1988) გამოაქვეყნა მცირე წერილიც სათაურით „ოსმან ფაშა თავდგირიძე“, რომელშიც სოფ. მახუნცეთში „ერთ-ერთ ოჯახში“ (სინამდვილეში კი ჩვენთვის ცნობილ მევლუდ ოსმანის ძე თავდგირიძისას) ნაპოვნია, არაბულ ენაზე 1913 წელს დასტამბული წიგნის („საქითხავე ისტორია“) საფუძველზე, აღწერა სახელოვანი თანამემამულის საბრძოლო მოღვაწეობის ერთი ეპიზოდი 1877–1878 წლების რუსეთ-თურქეთის

ომის ბულგარეთის კამპანიიდან. ეს არის და ეს.

შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა თურქულ ისტორიოგრაფიაში, რადგანაც ქართველი კაცი, როგორც ოსმალეთის გენერალი, მთავარსარდალი და სამხედრო მინისტრი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მართლაც, ბათუმელმა კოლეგამ, თურქოლოგმა ოთარ გოგუაძემ მოგვაწოდა თურქეთის ქალაქ ინეგოლში მცხოვრები ადვოკატის თევფიკ ბაირახტაროღლუს (თავდგირიძის) ნაჩუქარი მაჰმუდ ქირაზლისა და ალი ჰიუსრევოღლუს ავტორობით ბურსაში 1982 წელს დაბეჭდილი წიგნი „ლაზი ოსმან ფაშა“, რომელიც შეიცავს ბიოგრაფიულ ცნობებს სახელოვანი წინაპრის თავგადასავალზე, განსაკუთრებით მონაწილეობაზე პლევნისათვის ბრძოლაში (მანვე თავად გვითარგმნა ჩვენთვის საინტერესო ადგილებიც).*

* გონიის კოპერაციული ინსტიტუტის სტამბოლელი მასწავლებლის ბ-ნ იბრაჰიმ არისოის სიტყვიერი ცნობით თურქეთში თითქოს სამ ტომადაა გამოცემული ოსმან ფაშის „მიმოწერა“.

ცნობა რუსულ გამოცემებშიც მოვიძიეთ.

ამ მასალის საფუძველზე, კცადეთ ოსმან ფაშა თავდგირიძის ცხოვრება-მოღვაწეობის ძირითადი მომენტების გაცნობა ჩვენი მკითხველისათვის.

* * *

თავდგირიძეთა (ვარიანტული ფორმებია თავდირიძე, თაქთირიძე, თავდირიძე) ფეოდალური სახლი, ფრ. სიხარულიძის გამოკვლევით, წერილობით წყაროებში მე-14 საუკუნიდან იხსენიება. მისი თავდაპირველი სამკვიდრებელი იყო სამცხე საათაბაგო, კერძოდ კი მდინარე ჭოროხის ქვემო წელი მურღულნიგალში. თავდგირიძეები მალე ისე გაძლიერდნენ, რომ მეზობელ ხერხეულისძეთა სათავადოსაც დაეუფლნენ. მე-16 საუკუნის 40-იან წლებში ოსმალებმა დაიპყრეს საათაბაგოს სამხრეთ-დასავლეთი მხარე და მათ შორის, ჩანს, სათავდგირიძეოც. ამ უკანასკნელებმა არ ისურვეს ოსმალთა ქვეშევრდომობა, აიყარნენ და საქართველოს შიდა რაიონებს მოაშურეს. ასე აღმოჩნდნენ თავდგირიძენი ქართლში, იმე-

რეთსა და გურიაში. გურიელმა შემოხიზნული გვარი ქობულეთ -ჩაქეში დაასახლა და დიდძალი ყმა-მამულ-ლი უბოძა. ამიერიდან გურიის მთავრების კარზე მათ ბოქაულთუხუცესის სახელო ეკავათ.

მე-18 საუკუნის შუა წლებიდან, ოსმალთა ახალი მოძალების გამო, თავდგირიძეთა სახლის თავკაცი მამუკა ქობულეთიდან შუა გურიას გადავიდა და სოფ. აკეთს დაემკვიდრა, თეთროსნის განთქმული ხატიც იქ გადაიტანა. შვილი მაქსიმე კი დარჩა მამი-სეულ ნასახლარზე, ეყმო დამპყრობელს და გამაჰმადიანდა, რის სანაცვლოდაც სულეიმანის სახელით სანჯაყის (სადროშო, რაიონი) ბეგის (მმართველის) ტიტული მიიღო. სწორედ ამ თავდგირიძეთა ერთი შტო მე-19 საუკუნის დამდეგიდან დაწინაურდა ქვე-მო აჭარაში და უმთავრესად ქედას ცხოვრობდა. აქა-ური თავდგირიძენიც ბეგად იწოდებოდნენ. მართა-ლია, ისინი საკმარის ყმა-მამულს ფლობდნენ, მდი-დარ და გავლენიან ფეოდალებად ითვლებოდნენ, მა-გრამ ბეგის ტიტულთან ერთად, სხვა სახლიკაცების მსგავსად, არც მათ ჰქონდათ შესაბამისი თანამდებო-

ბა და მარტო წოდებით კმაყოფილდებოდნენ. ეს ოს-
მალეთის დაპყრობილ პროვინციებში, განსაკუთრე-
ბით კი აჭარაში, გატარებული რეფორმების („თან-
ზიმათი“) თავისებურების შედეგი იყო. ამირან ავა-
ლიანი სწორად შენიშნავდა: „ცენტრალური მთავ-
რობის ხელისუფლება აჭარაში არასდროს არ ყოფი-
ლა ისეთი მტკიცე, როგორც ეთქვათ, იმპერიის შიდა
რაიონებში. აჭარას ფაქტიურად განაგებდნენ ადგი-
ლობრივი წარმომადგენლის ქართველი ბეგები, რაც განა-
პირობა იმან, რომ აჭარა თურქეთისათვის მონაპირე
რაიონი იყო და ქართველი ხალხის ეროვნულ -გან-
მათავისუფლებელი მოძრაობა აქტიურ ხასიათს ატა-
რებდა. ცენტრალური მთავრობა პოლიტიკური და
სტრატეგიული მოტივების გამო აქ ფრთხილად იქცე-
ოდა და იძულებული იყო ადგილობრივი ბეგების წი-
ნაშე დათმობაზე წასულიყო. ამით აიხსნება ის ფაქ-
ტი, რომ აჭარაში უამრავი სანჯაყ-ბეგები იყვნენ—ხი-
მშიაშვილები, აბაშიძეები, თავდგირიძეები, მაშინ
როდესაც ტერიტორიულად აჭარა ერთი სანჯაყის
მოცულობას თუ გაუტოლდებოდა.“

ოსმან ფაშა თავდგირიძის ბიოგრაფიიდან, დღესაც კი, ბევრი რამ დაუდგენელია და უცნობი. ბროკჰაუზისა და ეფრონის, აგრეთვე სხვა ლექსიკონებისა და ქართულ-რუსული (ძველი და ახალი) ენციკლოპედიების მიხედვით, ოსმან ფაშა დაიბადა 1837 წელს.

უნდა ითქვას, ეს თარიღი თავიდანვე ეჭვს იწვევდა ჩვენში, რადგან აშკარა შეუსაბამობა იყო არსებულ ლიტერატურაში მითითებულ დაბადების, სწავლისა და მოქმედ არმიაში სამსახურის დაწყების წლებს შორის. ამიტომ გაცილებით სარწმუნო ჩანს თურქული წყაროების ცნობა, რომ იგი 1832 წელს დაიბადა თოქათში. თუ თარიღი ახლა საბოლოოდ გარკვეულად შეიძლება ჩაითვალოს, სამაგიეროდ გაუგებარია დაბადების ადგილად თოქათის მითითება. თურქული მასალებიდან არ ჩანს რას ეყრდნობიან ამ ცნობის ავტორები, მაგრამ თუ ეს მაინც სწორია, მაშინ საფიქრებელია, მას დედა წარმოშობით იქაური გავლენიანი ოჯახიდან ჰყავდა.

ასევე უცნობია ოსმანის მამის სოციალურ-პო-

ლიტიკური მდგომარეობაც. ერთი კი დასტურდება, იგი სტამბოლში მსახურობდა და ძის გაჩენისთანავე, ოჯახიც იქ გადაიყვანა. პრესტიჟულ სასწავლებლებში შვილის დაოსტატების მიხედვით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მამას დედაქალაქში საკმაოდ მაღალი მდგომარეობა ჰქონდა.**

ოსმან თავდგირიძემ საფუძვლიანი განათლება მიიღო. სტამბოლის (ბეშიქთაშის) სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლობდა ქულელის (?) სამხედრო სასწავლებელში, რომელიც 1852 წელს დაასრულა ლეიტენანტის ჩინით და გამწესდა ქართველთათვის კარგად ცნობილ (ავადმოსაგონარ) ომერ ფაშის კორპუსში. საბრძოლო ნათლობა მიიღო 1853–1856 წლების რუსეთ-თურქეთის ე.წ. ყირიმის ომის დროს.

** სხვათა შორის, მაშინ ოსმალეთის კულტურულ და სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე რამდენიმე ქართველიც იღვწოდა. ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილი, მაგალითად, იყო ანატოლიის ჯარების სერასკირი, ანუ მთავარსარდალი (გაურკვეველ ვითარებაში მოულოდნელად გარდაიცვალა 1836 წელს). 40-იან წლებში პერისელი ვინმე სულეიმან ეფენდის ძმას სტამბოლში მაღალი სასულიერო თანამდებობა ეკავა და ა. შ.

ახალგაზრდა ოფიცერი მონაწილეობდა ოპერაციებში ევპატორიასთან, სადაც თავი გამოიჩინა, როგორც „მამაცმა ჯარისკაცმა და უნარიანმა მეთაურმა.“ შემდეგ ომერ ფაშის კორპუსი დასავლეთ საქართველოში გადმოისროლეს ყარსის ალყაშემორტყმული გარნიზონის გამოსახსნელად თუ მისაშვებლად. საექსპედიციო კორპუსის შემადგენლობაში ოსმანთავედგირიძემ დალაშქრა სამეგრელო და მონაწილეობდა ყველა შეტაკებაში რუსთა არმიასთან. საბოლოოდ წამოწყებამ არ გაამართლა და აღნიშნული კორპუსი დასავლეთ საქართველოდან გაიწვიეს. ევაკუაცია ქართული სახალხო ლაშქრის (ხელმძღვანელობდა სამეგრელოს მთავრის დაკით დადიანის ქვრივი ეკატერინე ჭავჭავაძე) განუწყვეტელი თავდასხმების ვითარებაში მიმდინარეობდა და ოსმანთავედგირიძეც, უკანდახევის მთელ გზაზე, სხვებთან ერთად, იგერიებდა მოწინააღმდეგის იერიშებს.

ომის დამთავრების შემდეგ მოქმედი არმიიდან დაბრუნებული ოსმანთავედგირიძე 1857 წელს შევიდა სტამბოლის უაღრესად პრესტიჟულ ევროპული

ტიპის უმაღლეს სამხედრო აკადემიაში. დაასრულა თუ არა იგი, გაურკვეველია, რადგან 1858 წელს ასე-
ულის უფროსად გაიგზავნა ბურსაში სამხედრო ტო-
პოგრაფიული რუკების შესადგენად. იქ რამდენიმე
წელი დაჰყო. იქვე დააწინაურეს ამ სამსახურის უფ-
როსად. 1864 წლიდან ათასეულის მეთაურია. 1867
წელს უკვე კორპუსს ხელმძღვანელობს და იბრძვის
კუნძულ კეიპროსზე ბერძენთა (კანდიოტთა) აჯანყე-
ბის ჩასახშობად. 1869 წელს ოსმან თავდგირიძე ქვე-
ყნის სამხრეთ- აღმოსავლეთში, კერძოდ ლიბანსა და
იემენში გაგზავნეს დრუზების წინააღმდეგ საბრძო-
ლველად. ოსმანმა ორივე კამპანია წარმატებით და-
ასრულა და ოსმალეთს გამარჯვებები მოუტანა. მისი
დამსახურება იმდენად თვალსაჩინო იყო, რომ გენე-
რლად აამაღლეს და ფაშის საპატიო წოდებაც უბო-
ძეს.

პროფ. ქ. ჩხატარაიშვილის სიტყვით ოსმან თავ-
დგირიძე 1877—1878 წლებში იყო ბათუმის მუთესა-
რიფად (მოსამართლედ და გამგებლად), მაგრამ ეს არ
დასტურდება. საქმე ისაა, რომ 1877 წლის 7 ივლისი-

დან იგი ბულგარეთში უძლიერესი ციხე -სიმაგრის პლენის თურქული გარნიზონის უფროსად დაინიშნა და პირადად ხელმძღვანელობდა მის დაცვას რუსთა მოალყე ჯარისაგან. ცხადია ამიტომ იგი, ერთდროულად, კერ იქნებოდა ძალზე შორი ბათუმის მუთესარიფიც. საფიქრებელია ამ თანამდებობაზე იგი გაცილებით ადრე იყო და მხოლოდ შემდეგ, როდესაც ოსმალეთს დაეძაბა ურთიერთობა რუსეთთან და მოსალოდნელიც იყო ომი, ოსმან თავდგირიძე, როგორც ძლიერი ორგანიზატორი და უნარიანი ხელმძღვანელი, ბათუმიდან ბულგარეთს გადაიყვანეს. ამას, სხვათა შორის, ისიც უნდა ადასტურებდეს, რომ 80-იან წლებში მისი სახლ-კარი ქედას არსებითად იყო დაქცეული. ხულოსკენ გზად მიმავალი, ცნობილი ფრანგი ორიენტალისტი ჟან მურიე 1884 წელს აღნიშნავდა: „ბათუმიდან ოთხი ათეული კერსის მოშორებით, მთის სამკუთხოვან ქიმზე გაშენებულია დაბა ქედა, ოდესღაც ოსმან ფაშა თავდგირიძის მამული. კოშკებით გარშემორტყმული მისი სასახლის ნანგრევები დღესაც მოჩანს კლდეზე“ (ხაზგა-

სმა ჩვენია- ა.ს.). ცხადია, სახლ-კარის ასე გაპარტახება მისი მფლობელის აქედან დიდი ხნის წასვლისა და მამულის მოუვლელობის შედეგია.***

1875 წელს ბალკანეთში დაიწყო დიდი ანტიოსმალური აჯანყება. ოსმანთაუდგირიძე გაიგზავნა სერბთა წინააღმდეგ და თავი გამოიჩინა ზაიჩარისა და იზვოროლის ბრძოლებში. 1877 წლის ივლისში კი, როგორც აღინიშნა, იგი პლევნის გარნიზონის უფროსად გადაიყვანეს.

საერთოდ, ოსმანთაუდგირიძის ხანგრძლივ სამხედრო კარიერაში უაღრესად საინტერესო მომენტი 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში პლევნისათვის ბრძოლა. ჯერ ერთი, ამ ეპოქამ „ხუ-

*** ისიც შესაძლებელია, რომ სასახლე დაანგრია თავად რუსთა ხელისუფლებამ ბათუმ-აჭარაში შემოსვლა-დამკვიდრების შემდეგ. ამას გვაუიქრებიან პეტრას ციხის ისტორია. ბათუმის წავსადგურის მშენებლობისას, ქვების საჭიროებასთან დაკავშირებით, ახალმა ადმინისტრაციამ 1883 წელს ააუეთქა საუკუნოვან ქარტახილებს გამოვლილი ციხე-სიმაგრე. ასეთი „შურისძიებისათვის“ თითქოს „საფუძველი“ აქონდათ. 1877-78 წლების ომის დროს უშედეგოდ დასრულდა სიმაგრეზე რუსთა ორგზის იერიში, რასაც 1500 მებრძოლი შეეწირა.

თი თვის განმავლობაში მიიპყრო მთელი ევროპის ყურადღება“; და მეორეც, აქ გამოვლინდა ყველაზე სრულად მისი, როგორც მთავარსარდლის, ნიჭი, უნარი, მაღალი ორგანიზატორული თვისებები. ოს-მან ფაშამ დიდი ხელოვნებით მოაწყო პლეენის თავდაცვა: ააგო „შესანიშნავი საფორტიფიკაციო ნაგებობანი“, რომლებიც „ოსტატურად შეუხამა ქალაქის გორაკებიან მდებარეობას“; ვიღინიდან სასწრაფოდ გადაიყვანა „რჩეული კორპუსი“, რომელიც „1876 წლის მეორე ნახევარში აქტიურად მონაწილეობდა სერბია-თურქეთის ომში და ჰქონდა დიდი საბრძოლო გამოცდილება“; გარნიზონი გააძლიერა არტილერიით და დროულად მოამარაგა ხანგრძლივი წინააღმდეგობისათვის საჭირო ტყვია-წამლით.

სხვათა შორის, ორივე მეომარი სახელმწიფოსათვის პლეენა იყო ბალკანეთის ფრონტის ძირითადი მიმართულება. მისთვის ბრძოლამ საბოლოოდ „გადაწყვიტა ომის ბედიც“. ამიტომ მის უფროსად დანიშვნის ფაქტითაც კარგად ჩანს ოსმალეთის სამსახურში ჩამდგარი ამ ქართველი კაცის მაღალი მხედარ-

თმთავრული ღირსებები.

უნდა ითქვას, რუსთა არმიას ძალზე გაუჭირდა პლევნის აღება. დამცველთა დიდი წინააღმდეგობის გამო უშედეგოდ დასრულდა მისი სამგზის იერიში (პირველი 19-20 ივლისს, მეორე-30 ივლისს, მესამე-11 სექტემბერს), რასაც მარტო რუსთაგან 30 ათასზე მეტი კაცი შეეწირა. სწორედ 11 სექტემბრის „გააფთრებულ ბრძოლაში“ გამარჯვებისათვის სულთანმა აბდულ-ჰამიდ მეორემ ოსმან ფაშას უბოძა „ლაზის“ („გამარჯვებული“) წოდება. გარემონტებული გარნიზონის უფროსის ასეთ პატივში ამაღლება უპრეცედენტო იყო ოსმალეთის არმიაში. თურქული მასალების მიხედვით ამას სხვა ფაშების (გენერლების) დიდი შური გამოუწვევია. ამის გამო მათ ციხის გარნიზონს ჯერ შეუმცირეს, შემდეგ კი შეუწყვიტეს „ყოველგვარი დახმარება“, რამაც შეარყია მისი ბრძოლისუნარიანობა.

წარუმატებლობის გამო რუსთა მხარემ პლევნას მიაეკლინა ცნობილი ინჟინერი, საფორტიფიკაციო ნაგებობათა დიდი სპეციალისტი ე. ტოტლებენი. ის

გულდასმით გაეცნო ქალაქის დაცვის „მთელ სისტემას“, დარწმუნდა იერიშით მისი ალების შეუძლებლობაში და სარდლობას ურჩია ალყა, რომ „შიმშილით აეძულებინათ ოსმან ფაშა დანებებაზე.“ მართლაც, ნოემბრის დამლევს ქალაქის დამცველებს ძალზე გაუჭირდათ: დაიწყო შიმშილობა, გაჩნდა ეპიდემია, „დახმარება კი არსაიდან არ ჩანდა.“ ამიტომ 30 ნოემბრის სამხედრო თათბირზე ოსმან ფაშამ მოითხოვა ალყის გარღვევა. საბჭომ მიიღო ეს წინადადება.

10 დეკემბერს თურქებმა დაიწყეს მოქმედება. შეტევა იმდენად მძაფრი დარჩა, რომ მოალყეებმა კერ გაუძლეს და უკან დაიხიეს. ოსმან ფაშა თითქოს ახლოს იყო მიზანთან, მაგრამ რუსებს „სულზე მიუსწრეს“ მაღოროსიის გრენადერთა პოლკებმა და ხელჩართული შერკინებით აღადგინეს პირვანდელი მდგომარეობა. გახურებული ბრძოლისას მუხლში მძიმედ დაიჭრა მთავარსარდალი (ხმაც გაკარდა თითქოს დაიღუპა), რამაც გადაწყვიტა ბრძოლის ბედი. საბოლოოდ ოსმან ფაშა დანებდა მტერს.

რუსთა მხარე ღირსეულად შეხვდა სახელოვან მოწინააღმდეგეს. გენერალმა ი. განეცკიმ, რომელიც პირადად ხელმძღვანელობდა ტყვეების მიღების პროცედურას, ოსმან ფაშას უთხრა: „თქვენ ტყვე კი არა, ჩვენი ძვირფასი სტუმარი ბრძანდებითო“. მას მაშინვე დაახვეის ექიმები და განკურნების შემდეგ პატივით გაისტუმრეს პეტერბურგს. იქ თურმე იგი ალექსანდრე მეორესაც (1856–1881) შეხვდა. საუბრისას, სხვათა შორის, იმპერატორს უკითხავს: ჩაგებარდითო, წინადადება რომ შემოგთავაზეთ, რატომ თქვით უარი? სანაცვლოდ ოსმან ფაშას მიუგია: ჩემს ადგილზე რომ ყოფილიყავით, თქვენ როგორ მოიქცეოდით?

გმირი სარდალი ომის შემდეგ დაბრუნდა „სამშობლოში“. ტყვეობის მიუხედავად მას მაინც „დიდი ზეიმით შეხვდნენ“ სტამბოლში. იგი ისევ სამხედრო სამსახურში ჩადგა, თუმცა მის შემდგომ საქმიანობაზე ჩვენს ხელთ ძუნწი, ფრაგმენტული ცნობებია. ეიცით, მხოლოდ, რომ 1885–90 წლებში (ზოგი, ჩვენი აზრით, უფრო ზუსტი ცნობით, 1897–1900 წლებში)

იყო თურქეთის სამხედრო მინისტრი, ხოლო 1897 წლის საბერძნეთთან ომში-თურქეთის არმიის მთავარსარდალიც.***

პარალელურად იგი სტამბოლის უმაღლეს სამხედრო აკადემიაშიც კითხულობდა ლექციებს მსოფლიოს სამხედრო ხელოვნების (და საბრძოლო ტაქტიკის) შესახებ.

უნდა ითქვას, ეს პერიოდი მნიშვნელოვანია ოსმალეთის ისტორიაში, რამდენადაც ამ დროს აქტიურად მიმდინარეობდა ოსმალეთ-გერმანიის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური დაახლოება. ამის შედეგი იყო ევროპულ ყაიდაზე ოსმალეთის არმიის რეორგანიზაციის დაწყება, რასაც გერმანელი

**** ამ ომს აქტიურად გამოეხმაურა ქართული პრესა. ჟურნ. „კულა“ მაშინ, სხვა მასალასთან ერთად, დაბეჭდა ოსმალთა ჯარის მთავარსარდლის აქ გამოჩეკებული დიდებული სურათიც.

სხვათა შორის, ამ ომში ბერძენთა დასახმარებლად მოხალისეობად (ვოლონტიორებად) წავიდნენ ოზურგეთელი ერეკლე შევარდნაძე და მისი ნათელი ჩოხატაურელი (სოფ. ზომლეთიდან) ვარლამ წითლიძე (დაწერილებით იხ. კ.სურგულაძე, საბერძნეთის არმიის ქართველი ვოლონტიორები. ჟურნ. „ქოროზი“ №3, 1986; აგრეთვე, მისივე, ელადის მიწაზე. ჟურნ. „დროშა“, №6, 1989).

სპეციალისტები ხელმძღვანელობდნენ. თავის მხრივ, გერმანიამ, ოსმალეთზე დაყრდნობით, დაგეგმა ბერლინ-ბოსფორ -ბაღდადის (ე.წ. „3-ბ“) რკინიგზის მშენებლობა, რასაც უნდა უზრუნველყო მისი გაბატონება მახლობელ აღმოსავლეთში. ოსმალეთ-გერმანიის ასეთმა მჭიდრო თანამშრომლობამ კი გამოიწვია ღრმა ცვლილებები საერთაშორისო ასპარეზზე და გარკვეული როლი შეასრულა მოგვიანებით პირველი მსოფლიო ომის გაჩაღებაშიც.

ცხადია, ასეთი დიდი მნიშვნელობის მოვლენები ვერ ჩაივლიდა სამხედრო მინისტრის მონაწილეობის გარეშე. ამიტომ საინტერესოა ამ პრობლემების მოგვარებაში ოსმალეთის ქართველი დიდმოხელის როლის გარკვევა, რაც შესაძლებელი იქნება მხოლოდ სტამბოლის არქივისა და თურქული ლიტერატურის შესწავლის საფუძველზე. ეს კი მომავლის საქმეა.

საერთოდ, 80–90-იან წლებში ოსმან ფაშის საზოგადოებრივ თუ პირად (ოჯახურ) მაღალ მდგომარეობაზე (კეთილდღეობაზეც) კარგად მეტყველებს

თუნდაც ის ფაქტი, რომ მისი ორი ვაჟი სულთნის ქალიშვილებზე იყვნენ დაქორწინებულნი (უფროსი ძე უფროს ასულზე, უმცროსი კი-შუათანაზე).

ოსმან თავდგირიძე გარდაიცვალა 1900 წლის 5 აპრილს, ოთხშაბათს. იმპერიის წინაშე დიდი დამსახურებისათვის პატივის ნიშნად დაკრძალეს სტამბოლში სულთან მეჰმედ მეორე „ფათიჰის“ (ბიზანტიაზე გამარჯვებულის) მეჩეთის ეზოში, სადაც მას „დიდებული აკლდამაც“ აუგეს (ერთი შეუმოწმებელი სიტყვიერი ცნობით, ოსმან ფაშის მრავალრიცხოვანი თურქული თუ უცხოური ჯილდოები, სურათებზე კი ისინი ოცამდეა, დღეს თოფკაჰის მუზეუმშია დაცული).

* * *

ლაზი ოსმან ფაშა თავდგირიძე ოსმალეთის „შვილია“, მით უფრო რომ არსებული მასალა (ცხადია ჩვენს ხელთ რომაა) არ მიგვანიშნებს მის რაიმე კავშირზე მშობლიურ კერასთან. მართალია, მთელი სიცოცხლე, დიდი ნიჭი და უნარი მან სხვისი ქვეყნის

ამაღლებას შეაღია და ამდენად იყო სხვისი ისტორი-
ის მჭედელ-მკეთებელი, მაინც დიდია მისდამი ინტე-
რესი – იგი ჩვენი ტრაგიკული წარსულის ერთი
ფურცელიცაა, ამასთან დადასტურება არაერთგზის
გაცხადებული იმ ჭეშმარიტებისა, რომ უცხოობაში
დიდებითა და სიამით ყოფნის მიუხედავად „მთავარი
მაინც არის მამული“, თანაც „განსაცვიფრებლად
არის მთავარი“ (ჯ. ჩარკვიანი). ამიტომაც ამბობდა
გრიგოლ ორბელიანი:

დავნატრი მათ ეინც თვისი სიცოცხლე
თვისსა მამულსა შესწირა მსხვერპლად.